

Osztályharc és nemzetiségi kérdés Szegeden 1848–49-ben

1

A soknemzetiségű országok újkori történetének egyik legtöbb konfliktust okozó fejezete a nemzetiségi kérdés volt. A Habsburg-birodalomra különösen érvényes ez, hiszen az uralkodó nép — a német — nem volt abszolút többségben, ezenkívül itt több elnyomott nemzet élt a számos nemzetiségen kívül. Bonyolította a helyzetet az is, hogy a — magyarországi — nemzetiségek mellett, az államhatárokon túl a kisebbség anyanemzete többé-kevésbé önálló államot alkotott. Ilyen helyzetben tört ki az 1848-as forradalom, melynek vezetői az első perctől tisztában voltak a nemzetiségi kérdés megoldásának szükségességével. Am a megoldást kezdetben leszűkítették a polgári jogegyenlőség megadására, s csak a nemzetiségekkel való igen véres, mindkét táborot legyőngítő fegyveres harc — valamint a polgári jogok elégtelenségére való rádöbbenés — hatására kezdték meg a nemzetiségi jogok megalkotását.

A szabadságharc utolsó hónapjában, 1849. július végén, már Szegeden fogadta el az országgyűlés a nemzetiségi törvény javaslatát, így hatása *akkor* már alig volt. Erdemes viszont megjegyeznünk Szemere Bertalan kormányelnök mondatait, melyek még igen sokáig érvényben maradnak: „Engedtetsek meg minden népeknek a nemzet szabad kifejlődése. *A nemzetiség nem cél, hanem eszköze a szabadságnak, mint a szabadság sem cél, hanem eszköze az emberi és polgári tökéletesedésnek.*”

Fontosak ezek a szavak, hiszen Közép-Kelet-Európa ma is sok nemzetiségű államokból áll. A termelési mód és a társadalmi viszonyok megváltozása, a népi demokráciák megszületése viszont a szocialista országokban létrehozta a nemzetiségi kérdés marxista formában történő megoldásának szándékát. A mai Magyarországon elenyésző a nemzetiségek száma, de a párt és kormány vezetői rendszeresen foglalkoznak e kérdéssel. A XI. pártkongresszuson Kádár János beszélt a nemzetiségek szerepéről, s e szavak összecsendülnek Szemere idézett mondataival: a nemzetiség nem cél, de eszköz: „Arra törekszünk, hogy a hazánkban élő német, szlovák, délszláv, román és más nemzetiségek, valamint a szomszédos országok magyar nemzetiségű lakossága *hidat alkossanak országaink között.*” E megfogalmazásban benne rejlik az is, hogy a nemzetiségi problémákat *csak békés úton lehet és kell megoldani.*

Az alábbi írás 1848–49 Szegedével foglalkozik, azzal a nemzetiségek lakta várossal, ahol a polgári Európa egyik legdemokratikusabb nemzetiségi törvényét hozták.

2

A magyarországi szerbek többsége a reformkorban három megyében élt: Bács-Bodrogban, Szerémben és Torontálban; ezenkívül északabbra is találhatóak voltak kisebb-nagyobb csoportok, ezek azonban szórványosan helyezkedtek el, s a magyar közigazgatású megyékben körülbelül 400 000 szerb lakott. Abban az időben a szerbek lélekszáma mintegy kettő és fél millió volt.

A magyarországi szerbek osztálytagozódásáról megemlítjük, hogy a 17—18. század fordulója óta kialakult a szerb nemesség, mivel a török- és kurucellenes harcokban egyes tisztjeik nemesi levelet kaptak. A szerb parasztság szabad parasztként települt le a 16. század óta. A különböző nemzetiségű földbirtokosok és a szerb parasztek közötti harc a jobbágyterhek bevezetése mellett és ellene Dél-Magyarország törté-

netének egyik jellemvonása s ennek eredményeként a teljes jobbágyi függést itt nem is sikerült bevezetni.

A magyarországi szerbek legfejlettebb rétegét a polgárok alkották. A 18. század végére kialakult az elsősorban állatkereskedelemmel foglalkozó kereskedőréteg. A 19. század elején a szerb kereskedők nyugat felé jórészt ipari növényeket, visszafelé pedig ipari termékeket szállítottak az osztrák tartományokból. A déli folyókón a hajózás fejlődése lehetővé tette a nagyobb távolságokra való viszonylag olcsóbb szállításokat. Szegeden is kereskedő polgárság élt, bár az ipar is fejlődött. Dél-Magyarországon több helyen selyemgyártó, olaj- és dohányfeldolgozó manufaktúrákat építettek. Szegeden egy jómódú nem magyar polgár, Sina György dohányfeldolgozó üzemet létesített, s ezért őt a városi tanács a város díszpolgárává választotta.

A nemzeti mozgalmat elsősorban a polgárság támogatta. A kereskedő-polgárság tevékenységének előnye éppen abban állott, hogy akik részt vettek a szerb fejedelemség és a török birodalom felé irányuló kereskedelemben, nyilván könnyebben megismerkedtek a szerb mozgalommal, mint az iparosok, akik városaikból ritkábban mozdultak ki. Ahogy nőtt a déli kereskedelem, úgy erősödött a különböző birodalmakban élő szerbek együvé tartozásának tudata.

A szegedi városi tanács tagjai között a negyvenes években jó néhány nemzetiségit találunk, akik politikai befolyásukat erősödő gazdasági pozícióikra építve terjesztették ki. Jelentős, hogy megindult a városból elvezető utak kiépítése, s rendszeressé vált a gőzhajóforgalom is. Különösen fejlődött a gabona- és dohánykereskedelem. A gabonát a Tiszán levő számos vízimalomban dolgozták föl. A dohányfölvásárlók között a legismertebb Wodianer és a már említett Sina volt. Sina György egyik telkén pajtákat emeltetett, ahol állandóan több száz munkás dolgozta föl a dohányt, s ő volt az, aki tervbe vette egy Pest—Szeged-csatorna építését is.

Az ipar elmaradt a kereskedelem mögött, bár a forradalom előtt több mint kétezer iparos dolgozott a városban.

A gazdag polgárok között egyaránt voltak magyarok, szerbek, németek és zsidók, ahogy az elnyomott rétegek között szintén megtalálhatók voltak minden nemzetiség tagjai. A kép abban árnyaltabb, hogy a jómódú kereskedők főleg németek és szerbek voltak, míg a magyarok többsége földjéből vagy céhes ipari munkájából élt meg.

A város a századforduló óta nyomdával és 1829-től kaszinóval is rendelkezett. Jó ideig német színház működött, de ezt a magyar ifjak megbuktatták, s helyébe a magyar Komlóssy-féle társulatot szerződttették. A kegyesrendi gimnáziumban bölcsészeti tanfolyam is működött, de több szegedi szerb fiatal tanult az ország más főiskoláin, akik különböző városok szerb diákjaival tartották a kapcsolatot. A negyvenes évek végén Apponyi kancellár vizsgálatot is indított a „gyanús” pozsonyi szerb diákok ellen, rájuk is bizonyították — többek között szegediekre is —, hogy kapcsolatban állottak a pánszlávizmussal. A magyarországi szerbek nemcsak az országon belüliekkel; hanem a Szerbiában élőkkel is tartották a kapcsolatot. Ennek egyik módja az volt, hogy a céhsegédek Szerbiába — vagy oda is — utaztak tanulni, s ez elé a városi tanács semmiféle korlátokat nem szabott.

A továbbiakban vizsgáljuk meg Szeged népességi adatait és ennek nemzetiségi arányait. Az 1847—48-as országgyűlés után a városi tanács elrendelte a lakosság összeírását. E hitelesnek tekinthető kimutatás szerint Szeged összlakossága 1848 elején 52 593 fő volt. A szerbek száma 1700 lehetett, az összeírás ugyanis csak a férfi lakosságot részletezi, a nők számát egy összegben adja meg. Ez a város összlakosságának három és fél százaléka. A zsidók lélekszáma a lakosság négy és fél százaléka lehetett. A túlnyomó többségben levő római katolikus és evangélikus lakosság számából pontosan nem lehet megállapítani, hogy mennyi a németek és magyarok lélekszáma. A magyarság aránya mintegy *kilencven százalék* lehetett. A szerbek nagy része a Palánk nevű belvárosban lakott; e városrész egyharmada lehetett szerb nemzetiségű; ezek többsége jómódban élt. A szegényebbek a másik három városrészben és a tanyákon laktak. Két szerb templom is volt, egy a belvárosban, „...egy kisebb óhitű szentegyház...” pedig a külvárosban.

A tízsázaléknyi nemzetiségi lakosság megoszlott — német, szláv, zsidó, cigány, görög —, amiből az következett, hogy a nemzetiségek érezve számszerű gyöngeségüket, nem mertek kezdeményezni, s az eseményekben való aktív részvételig csak egyesek jutottak el, főleg a szerbek közül.

Újszeged, mely szintén Szegedhez tartozott, magyar többségű volt elenyésző nemzetiséggel, Szőreg lakossága viszont szerb többségű volt.

Ilyen volt Szeged helyzete, nemzetiségi összetétele, amikor 1848-ban kirobbant a polgári forradalom.

A nemzetiségi kérdés már 1848 előtt is okozott gondokat a városban. Az 1800-as évek elejétől többször királyi biztost kellett ide küldeni, hogy elsimítsa az ellentéteket. Mégis, 1848. március 17-én, amikor megérkezett a pesti gőzhajó, s vele Wöber György képviselő jelentése a 14—15-i eseményekről, úgy tűnik, nemzetiségre való tekintet nélkül ünnepeltek a polgárok. A jelentést fölolvadó három tanácsos egyike a szerb Petrovics István volt, aki később igen fontos politikai pályát futott be. A forradalom nem teremtette, s nem is teremthette meg a lakosság teljes egységét. Ellentétek a legelső napokban is voltak, s ezek jellegét jól világítja meg Reizner János egy mondata: némelyek „duzzogtak, hogy a paraszt velük egyenlő lett”.

Március 18-án népgyűlést tartottak, s mivel éppen vásár volt, körülbelül négyezer ember előtt olvasták föl a tizenkét pontot, s huszonnégy tagú „közbátorsági bizottmányt” választottak. A választmány elrendelte, hogy minden polgár nemzetiségű szalagot viseljen a kalapján. Az április 4-i népgyűlésen tiltakoztak az ellen, hogy Zimonyban és Karlócán szerb nemzeti lobogókat tűztek ki. Mindezek föleleveníteték az ünnepi napokban elhalványult nemzetiségi ellentéteket, ezért jogos volt a „ministeri országos ideiglenes bizottmány” többek között Szegednek is megküldött levele, melyben elítélte a zsidók üldözését, s felszólítja a polgárságot, hogy „... az ország határain belül kik vannak, itt békében lakhassanak”.

Májusban a legfontosabb politikai esemény az új hivatalnoki kar megválasztása volt. A több mint 52 000 lakosból igen kevesen szavazhattak. A város hangulata a régi hivatalnokok ellen irányult, elsősorban a főbíró, Wöber György ellen, aki kijelentette: „Parasztnak nem szabadság, hanem rablánc való.” A május 16-i tisztújítás során többségében magyarokat választottak, de jó néhány német és szerb is tagja lett a város tisztikarának. A különböző nemzetiségű tanácsosok valamennyien a leggazdagabbak közül kerültek ki. Főjegyzővé a szerb Veszelinovics Bazilt választották. Később több változás történt a vezetésben; ekkor hagyták ki Petrovics Istvánt is, de nem nemzeti hovatartozása miatt, hanem a forradalom előtti álláspontjáért. Május végén, június elején két szerb — Nikolits György és Szávits Mihály ügyvéd — is kérvényezett az aljegyzői hivatalért. Ez arra utal, hogy ekkor még nem lehetett igen erős a szerbellenes hangulat, hiszen ebben az esetben nem tarthatták volna magukat e polgárok esélyesnek az aljegyzői állás elnyerésére. A szerbek iránti kedvező hangulat jele még: április 2-án jelentette a főkapitány, hogy Szávits György 25 éves óhitű lakos, kereskedő megérdemli a városi polgárjog elnyerését, s ekkor ajánlottak más szerb nemzetiségűeket is polgárnak.

A június 1-i tanácsülésen elhatározták, hogy a város 150 000 pengő forintnyi összeget ajánl föl az állam javára, s ezt kölcsönökből s a lakosság adakozásából szándékozik összegyűjteni. Egyes szerb polgárok — Radoszláv Balázs és Zseravics János is — 500—500 pengő forinttal följajánlották segítségüket. Az ilyen esetek kétségkívül kedvező színben állították be a szerbséget a polgárok előtt. Ugyanakkor meg kell állapítanunk, hogy a közhangulat lassan mégis a szerbek ellen fordult, ahogy Szrémacz Román, az egyik leggazdagabb szerb polgár esete is bizonyítja. Feljelentették, hogy „... folyó év áldozó csütörtökön Szrémacz Román tulajdon tanyáján több tanyai ráczokat összevegyűjtván s ott olytán beszédet tartott, hogy csak egyenek, igyanak, ósre úgy is a magyarok fejét vasvillára aggattyuk — és folyó hó 4-én estve a helybéli rácz községi papot is kivitték, kit is másnapon Karloviczára küldöttek.” E följelentést tanyai magyar parasztok tették, s amikor a város főkapitánya kihallgatta őket, mindent letagadtak vagy egymásra háritottak. A főkapitányi jelentés szerint

június 1-én Szremác Román tanyáján valóban mulattak, mégpedig Runics Konstantin ügyvéd névnapját ünnepelték, de a fenti beszéd nem hangzott el. A jegyzőkönyvek összevetéséből kiderül, hogy a főkapitány teljesen elfogadta a gazdag szerb polgár vallomását, így a vádlottnak bántódása nem esett.

Fokozták a szerbellenes hangulatot a délvidéki események hírei is. A Közlönyben június 11-én megjelent Szemere kiáltványa, melyben tudatja, hogy az elszakadási szándék a délvidéken „... tettleges lázadásá fajult”. „Buzdítva szólítsanak fel mindenkit — írja a kiáltvány — nyelv és valláskülönbség nélkül. A magyar, német, oláh eddigelé hű maradt a testvériség szent szózatához, a bujtogatók csak a rácz népet szédítették el leginkább.” Kéri a szerbeket is, hogy lépjenek a magyar nemzetörségbe. Szegeden ekkor már megindult a nemzetörség szervezése, s hatezer-hatszáz férfi, ebből kettőezer tanyai állt a fegyveresek sorába. Hadi választmányt hoztak létre, melynek feladata lett a Szeged térségében összevonandó katonai tábor szükségleteinek fedezése. E testületnek Száviits János személyében szerb tagja is volt. A palánki nemzetörszázadokba több szerb is beállt, valamint Fothy János szerb polgár „... két önkéntest 3 évig ellátni magát késznek nyilvánítá”.

A szerb hitközség június 11-én gyűlést tartott, melyen politikai kérdéseket beszéltek meg. A tanácstól részt vevő hivatalnok jelentette a városnak, hogy „... a nevezett község jelenlétemben, tárt nyitott ajtóknál, s teljes nyilvánosság mellett gyűlést, és magyar nyelven tanácskozást tartott, ezen a király, haza s alkotmány iránt lelkesedéssel, de más részről férfias higgadtsággal is tartott tanácskozás eredménye az itt olvasható kérelem volt”. Ennek lényege: „Pár nap óta a város falai között ránk nézve sajnos dolgok történnek. Egyikünk másikunkról lázító hírek költetnek, s e pontbul kiindulva ellenünk községbeliek ellen ellenséges élesztetik, veszedelmes fenyegetések hangoztatnak. Nehányunk kivégzése vagy mindnyájunk felkoncoltatása mint valami elhatározott dolog híreszteltetik.” Kinyilatkoztatják, hogy lelkiismeretük tiszta, valamint „... a szabadság, egyenlőség és testvériség nem szemfényvesztés, sem egy felekezet kizárólagos kincse”. Követeli a tanácstól a levél, hogy „... az álhírek koholói és azok merész terjesztői szigorúan fenytessenek”, ugyanis az együtt lakóknak teljesen egyek az érdekeik. Biztosítják a tanácsot, hogy a déli lázadásban nincs senki közülük, ám a gyanúsítottak ellen mégis szigorú vizsgálatot rendeljenek el. A közgyűlés viszonzásul megígérte a szerbeknek, hogy nem fog bántódásuk esni.

Ekkor úgy látszott, hogy az ellentéteket talán sikerül lecsendesíteni. Ebben az időben érkezett meg a kikindai szerbek meglepően barátságos hangú levele. „Magyar és német testvérek — olvasható ebben —, soha még e magyar haza fenn áll elpártolni vagy elválni nem fogunk, sőt önökkel kezét fogva, és vállat vetve szeretett magyar hazánkat minden ellenséges kül és belviszonyoktól ... meg fogjuk védeni.”

Ennek ellenére országos viszonylatban mindenképpen szükséges volt a rögtönítélő bíróságok fölállítása; ez megtörtént Szegeden is. A bíróságok felállítását Szemere és István nádor leiratukban így indokolják: „Némely titokban működő elégületlenek a vallásbeli és népfaj különbségekből merített ingerlésnek felhasználásával a népet tévutakra vezetni, elégületlenségre és erőszakos merények elkövetésére bujtogatni törekcsenek.” Ezt a nemzetiségek, de a magyar nacionalisták elleni intézkedésnek is tekinthetjük: a kormány mind a két felet csöndesíteni akarta a vész-bíróság fölállításával. A város e rendeletet ezer példányban kinyomatta.

Ekkor, júniusban a nemzetörség — amelynek a palánki századaiban szerbek is voltak — megtagadta a szerbek ellen való vonulást a délvidékre. A polgárok között elterjedt a híre, hogy egy szerb nemzetőr e szavakat mondta: „... ő szerb testvéreire bárki parancsolja is, löni nem fog.” Mindezek ellenére úgy tűnik, hogy június közepére megvalósul a béke a szerbek és a magyarok közt.

Néhány nap múlva azonban olyan események történtek, amelyek az egyébként is törekeny békét megbontották. Június 17-én hajnalban a város egykori tanácsosa, a már említett Petrovics István titokban, engedély nélkül elhagyta Szegedet. Házát a városi hatóságok „felvigyázás” alá vették, majd a déli megyékhez intézett kör-

levélben felszólították Petrovicsot a visszatérésre. Ez nem történt meg, mire a következő hónapban összeírták vagyonát, s a városi „tári ellenőr” jelentéséből kiderül, hogy Petrovics nem számolt el, sőt a város pénztárába is nagyobb összeget be kellett volna fizetnie. A gazdag volt tanácsos persze nemcsak emiatt hagyta el a várost.

Petrovics István, vagy ahogy ettől kezdve írta nevét: Jovan Petrović, Karlócára utazott, ahol azonnal bekapcsolódott a szerb nemzeti mozgalomba. Elutazása után alig négy nappal, június 21-én újraválasztották a szerb fődobort, s ő ennek előbb elnökhelyettese, majd elnöke lett. Július 23-án a fődobor titkos katonai tanácsot állított föl, s ennek elnökévé is Petrovicsot választották meg. A szerb táboron belüli politikai harcban, az Obrenovics—Karagyorgyevics ellentétben Petrovics Obrenovics Milos pártján állt, s több támadást indított a Karagyorgyevics-pártiak ellen. Pályája gyorsan emelkedett: november negyedikén a főbizottság létrehozta a Szerb Vajdaság kormányát, mely — mint ismeretes — öt osztályból és a kormányzó mellé kirendelt négy rendkívüli személyből állt, s ez utóbbiak közé tartozott Petrovics is.

A bizottság 1849. újévi üdvözlését a császárhoz ő is aláírta, a magyar forradalmat soha nem ismerte el. Egy későbbi levelében ő is aláírta, a magyar forradalmat soha nem ismerte el. Egy későbbi levelében „pártúto kormánynak” nevezi a forradalmi magyar kormányt. 1849. február 1-én a nagybecskereki odbor biztosa lett. A tavaszi hónapokban — mint másoknál is — nála is megfigyelhető a császári politikában való csalódás. Részt vett ugyanis a május 5—8-i zimonyi tanácskozáson, melyen a pátriárkától hat pontban követelték a szkupstina összehívását, a nemzeti közigazgatást, és tiltakoztak az oktrojált alkotmány ellen.

A szegedi szerb polgárok közül nemcsak Petrovics István hagyta el egyedül városát. A város főjegyzőjévé a forradalmi választásokon a szerb Veszelinovics Bazilt választották, aki azonban alig négy nappal Petrovics István távozása után, szintén engedély nélkül távozott. A tanács küldöttsége másnap kihallgatta egyik alkalmazottját, aki elmondta, hogy gazdája 21-én este gyalog indult el otthonról. A szobájában talált egyik levéltöredékben azt írta, hogy Óbecsére megy sógorához, a valóságban azonban Belgrádba utazott, ahonnan júliusban levelet írt a városnak, melyben kifejtette, hogy azért távozott, mert élete veszélyben volt.

Ezek után egyre több szerb hagyta el titokban a várost, mások közülük a törvényes út betartásával, útlevéllal akartak elmenni. Ezeket a polgármester beszélte rá a maradásra, biztonságot ígérve nekik. Az eltávozottak között volt a két görög-keleti pap is.

A szegedi szerb lakosságot a délvidéki, igen véres háború hírei riasztották meg. Attól félték ugyanis, hogy a magyarok rajtuk állnak bosszút a délvidéki magyarokon elkövetett kegyetlenségekért. Félelmük részben jogos volt; a magyarok gyűlölete csak nőtt a déli események és Petrovics István, Veszelinovics Bazil tevékenységéről szóló hírek hatására.

A kedélyek megnyugtatóására a tanács a következő felhívást bocsátotta ki: „Magyarok! Mi eddig minden ajkú polgártársaink iránt testvéri és felebaráti szeretettel viseltetünk, annál inkább megkívántatik most, hogy óhitű polgártársainknak megmutassuk; mikép általunk senki vallása és nyelve tekintetéből nem üldöztetik; hogy polgártársainknak személyes bátorságuk sehol biztosabb nem lehet mint éppen nálunk.” „Jelszavunk nem üldözni senkit, — örködni ugyan bátorságunk felett férfiasan, de nem engedni, hogy a köztünk lakozó becsületes, óhitű felebarátaink törvényellenesen nyugtalaníttassanak.” Azon leszünk, hogy „...a magyar kormány és alkotmányhoz a bizalmatlanságnak legkisebb szikrája is elfojtassék s egymást testvériséggel és szeretettel ölelhessük”. Válaszképpen a szerbek nyilvánosságra hozták egy régebben szerkesztett hűségnyilatkozatukat.

A július 10-i közgyűlésen számoltak be a hadseregnek tett adakozásokról, s ebből kiderül, hogy a legtöbbet a szerbeklakta Palánkban gyűjtötték össze. A szerbek minden zaklatásuk ellenére megpróbálták helyzetükön ilyen módon is segíteni. Ugyanakkor a szegedi szerb puszkapor-kereskedők a délvidékre is szállították árujukat. Klauzál Gábor egy levelében megtiltotta, hogy eladják a puszkaport a dél-

vidékre vagy Horvátországba. A helyzet közben egyre kritikusabbá vált. Július elején érkezett Szegedre Torontál vármegye segélykérő levele. Mint írják, ha ők vereséget szenvednek, „... a Tisza és Maros partjái az ellenséget mi sem gátolja”, valamint „... a szerencsétlen szentmihályi öt ezer oláh atyánkfia földön futóvá leend”. Szeged nem tudott segítséget nyújtani, mert a város stratégiai szempontból rendkívül fontos szerepet töltött be, „természeti helyzeténél fogva”.

A hadügyminiszter július 19-i levelében tudatta a várossal, hogy oda érkezik augusztus elején a „második oláh határszéli ezred” egy zászlóalja, mivel a kormány erős katonai táborát kíván létrehozni Szeged mellett. Mészáros Lázár augusztus 9-én Szegeden járt, és fogadta a román zászlóalj tisztjeit. A románoknak 13-án kellett volna Óbecsére indulniuk. Aznap hajnalban azonban az egység Szőregre vonult, ahol a szerbek már kocsikkal várták őket, s segítségükkel a román zászlóalj Temesvár irányában távozott.

A városban ezzel a végsőig fokozódott a szerbek iránti ellenséges hangulat. A várbeli börtönbe sok szerb került, délvidékiek is, szegediek is. Ezeket október elején Pestre szállították 83 kocsival, az olasz foglyokkal együtt.

Az ellenséges hangulat október közepén érte el csúcspontját. Amikor október 13-án megérkezett Nagy Sándor József őrnagy levele Kikinda elestéről, a városi tanács hat század nemzetőrt küldött a település fölmentésére, Szőregen keresztül. A nemzetőrség katonái nem szívesen hagyták el a több oldalról fenyegetett várost. Az őrsereg október 15-én dél körül ért Szőregre, ahol tűzparhaj alakult ki a szerb és a magyar nemzetőrök között. A szőregi események hírére Szegeden is zavargás robbant ki, amely mindkét oldalról több áldozatot követelt; tizenöt szerb és néhány magyar nemzetőr elesett.

Az október 15-i véres eseménysorozat nemcsak nemzetiségi ellentéteket tükröz, hanem az egyre nehezebben élő szegény rétegek és a gazdag, a háborúból is csak nyerő polgárok közötti osztályellentétet is, hiszen e napon nemcsak a szerb, hanem a jómódú német kereskedők házait is megtámadták, pedig a szegedi németek a szabadságharc mellett álltak.

Az eseményeknek végül körülbelül hatvan halálos áldozata volt. A gazdag kereskedők kárát nemzetiségi hovatarozástól függetlenül megtérítették, miután föl-mérték veszteségeiket.

Október 26-án a tanács kihirdette az ostromállapotot; ez nyilvánvalóan nem a nemzetiségek ellen történt, hiszen azok amúgy is tökéletesen meg voltak félemlítve, hanem a szegény rétegek ellen, nemzetiségre való tekintet nélkül, a gazdagok vagyonbiztonsága miatt. Az ugyan tény, hogy a szabadságharc eseményei egyes esetekben összhangot tudtak teremteni a gazdag és szegény osztályok között, de az is látható, hogy az osztályellentétek mindvégig ott izzottak a város szabadságharc alatti történetében.

Az október 15-i események osztályjellegét bizonyítja az is, hogy a gazdag Korda János, a nemzetőrség parancsnoka segítette a szerb Rákis kereskedő családjának; megbeszéltek, hogy ha jön a „rabló tömeg”, akkor a szerbek kibontják a Korda-ház falát és hozzájuk menekülnek.

Az októberi események után az őszi és téli hónapokban a nemzetiségi kérdés háttérbe szorult Szegeden, más, városi és országos kérdések miatt.

November 21-én határozta el a közgyűlés, hogy az egész várost erődítményrendszerrel veszik körül, s e munkában szükség lett volna a magyarok és szerbek összefogására. A szerbek elleni hangulat viszont — ha véres események nem is történtek — még mindig nem jutott nyugvópontra. Ezt jól tükrözi Neskovits Döme óhitű polgár a hadseregben való helyettesítési kérelme, amely így indokol: „Mert ó hitben születtem, kik ellen, legyenek bár a legszentebb érzetűek, legkészségesb akaratóiak, az ingerültség olly magasra emelkedett, hogy azt lehúzni csaknem a lehetlenségek sorába tartozik.” S mégis tudatja, hogy hazája „érdemes polgárfia” akar lenni.

A szerbek többsége máshogy is kifejezte hűségét: december 22-én harangjaikat följánlották a Honvédelmi Bizottmánynak, kérve hogy „...rég idő óta eltávozott, és mind ez ideig vissza nem jött két lelkészünk helyett, minthogy községünk pap nélkül van, ... egy magyar nyelvben jártas, és hazafias érzetű lelkész mielőbb alkalmaztassék”.

1849 elején a magyar hadsereg fő feladata Debrecen védelme lett, így Szabadka és Szeged maradt a magyar fennhatóságú részek legdélibb pontja. A szerbek és császáriak nagy déli támadása január 16-án indult meg, s egyik fő célja éppen Szeged elfoglalása volt. A várost január végén elhagyta Vécsey tábornok hadserege, kisebb védelmi egységet hagyva csak hátra.

Ekkor indult meg a délvidéki menekülők özöne is északra. Megközelítőleg hatvanezer magyar menekült a német és szerb csapatok elől, s ezek egy részét Szegeden helyezték el. A menekültek megérkezése ismét kiélezte a nemzetiségi ellentéteket; amit ők lent elszenvetkedtek a szerbektől, azt most itt akarták visszafizetni a védtelen nemzetiségeknek.

Február 10-én Theodorovics serege elfoglalta Szőreget, 11-én Újszegedet, de ezt is és 13-án Szőreget is visszafoglalták a magyar csapatok, s az utóbbi falut ők porrá égették. A nemzetőrök a visszafoglalt falvak lakosságával kegyetlenül bántak. Mindez nem magyarázható pusztán nemzeti gyűlöletből fakadó bosszúval. Thim József a lényegre tapintott, amikor megállapította: „Szegeden úgy félték az urak a bundás magyartól, akárcsak a szerbtől.” A nyomor, a rengeteg menekült, a terjedő betegségek — kolera — anarchiát idéztek elő a városban. Ismét működni kezdett a rögtönítélő törvényszék, több szerb kémet agyon is lőttek, így március 11-én, amikor két szerbet hallgattak ki, akik szerb tisztok leveleit szállították. Kátyánszky Árkád és Betyánszky Uros közül az előbbit polgári bíróságnak adták át, az utóbbit agyonlőtték. A menekültek által okozott garázdaságokra is akadt példa. Egy kihallgatási jegyzőkönyv szerint Varga József menekült elhajtott két lovat egy bunyeváctól, s amikor az meg akarta állítani, Varga több magyart hívott segítségül: „...jertek testvéreim, a ráczok meg akarnak rabolni...”

Március végére Szeged fölszabadult az ellenséges gyűrűből, sőt a déli ütközetekben a szegedi magyarok mellett több szerb és igen sok német ajkú polgár is részt vett. Megünnepezték március 15-ike évfordulóját, az április 29-i népgyűlésen pedig a Függetlenségi Nyilatkozatot. A helppolitikai élet zajlása egyre inkább háttérbe szorította a nemzetiségi kérdésből fakadó ellentéteket. Erre utal Kremminger Antal prépost esete is, akit a város által alapított és a legszegényebbekből álló, pusztán a hőpénzért harcoló gerillacsapat katonái föl akartak koncolni, de őket hadbíróssággal fenyegetve sikerült eltéríteni szándékuktól. Végül is a papot a kormánybiztos fölmentette hivatalából. A nemzetiségi ellentéteket az ilyen kisebb-nagyobb városi ügyek mellett háttérbe szorították a tavaszi hadjárat győzelmei is, amelyeket a legnagyobb lelkesedéssel ünnepezték meg. Ismét megindult a toborzás, több német és szerb ifjú lépett a hadseregbe. Tartózkodtak román újoncok is itt, s számukra a negyedik hadmegeye parancsnoksága a tanácstól a szerb templom kinyitását kéri június 30-i levelében, mivel a görögkeletiek „...szellemi felvilágosítást igényelnek”.

Az ismert katonai események következtében Kossuth július 2-án bejelentette, hogy a kormány Szegedre jön, ahol a vár erősítési munkái teljes erővel folytak. Összeült az országgyűlés. Két nyilvános és egy zárt ülést tartottak. Mint ismeretes, a 28-i nyilvános ülésen fogadták el a nemzetiségi törvény javaslatát, amelynek előzményeként 14-én Nicolae Bălcescu és Kossuth Lajos aláírta a Megbékélési Tervezetet. Ezeknek az eseményeknek kétségkívül volt hatása a szegedi nemzetiségek életére is; nem ismerünk olyan forrást, amely bármilyen, a nemzetiségek ellen irányuló akcióról tudósítana; a szegediek azonnal megismerhették a nemzetiségi törvény szövegét, amely a Közlönyben megjelent. E törvénynek komoly, országos hatása a szabadságharc hátralevő két hete alatt már nem volt. Mégis, ha nem is a törvény, de az előtte elhangzott, a nemzetiségi kérdéssel foglalkozó országgyűlési beszédek hatására és alátámasztásuk miatt adhatta ki Aulich hadügyminiszter jú-

lius 22-i nyílt parancsát, mely a magyar hadseregben harcoló nemzetiségi katonákkal foglalkozik. Ennek lényege: a hadügyminisztérium „...nem csekély megütközéssel és illetődéssel értesül miképp némely sereg parancsnokok s katonai előjárók, a hatalmuk s rendeleteik alatt álló idegen ajkú egyénekkel, de kiváltképpen a ráczokkal s oláhokkal nem a kívántató emberséggel bánnak s különösen nemzetiségöket szidalmak s káromkodások közt vetik szemökre... Kik sorainkban küzdenek közcélunk, a szabadság mellett, akármellyik nemzetbeliek legyenek mindnyájan testvérekül tekintendők... Mindezeknél fogva szigorúan meghagyatik a magyar hadsereg összes parancsnokainak s mindenféle katonai előjáróknak, miszerint parancsaik alatt álló idegen ajkú vitézeinket, tótokat, ráczokat, oláhokat, stb. emberséges bánásmód által inkább ügyünknek megnyerni... iparkodjanak...” Ebből a parancsból kiderül, hogy a kormány, ha lett volna ideje, igen komoly intézkedéseket tett volna a nemzetiségi kérdés demokratikus megoldásáért, az Európában akkor egyedül álló nemzetiségi törvény szellemében.

A képviselők július 28.—augusztus 2. között hagyták el a várost, s 1-én vonult vissza a magyar hadsereg. Rajacsics pátriárka 1-i kiáltványában tudatja, hogy Knityánin Versecnél megverte a magyarokat és „Szegedet megreszkettette”. Haynau 5-én Szőregnél megverte a magyar hadakat, s elfoglalta az egyik utolsó szabad magyar várost, Szegedet. A nemzetiségi ellentétek ismét föllángoltak: a császári főparancsnok a szegedi zsidókat, akik kitarítottak a forradalom mellett, huszonötezer pár bakancssal sarcolta meg. Kihirdették a március 4-i alkotmány szövegét is; megkezdték a forradalmi tanács hivatalnokainak letartóztatását, s az új városi tanácsba beválasztották az időközben hazatért Veszelinovics Bazilt. Egyes szerb lakosok bosszút álltak a forradalom alatt elszenvedett valós és vélt sérelmekért.

Az új hatalom nemzetiségi politikájára vet fény a zsidó hitközség egyik kérvényére adott válasz: ingatlant szerettek volna vásárolni maguknak, de Gyulai Gaál Eduárd császári főparancsnok éppen a március 4-i alkotmányra hivatkozva utasította vissza kérésüket.

A nemzeti ellentétek ismét teljes erővel fellángoltak.

3

Az osztrák nagyhatalom „oszd meg és uralkodj” politikája nem kismértékben volt oka annak, hogy a forradalom vereséget szenvedett. Sem a magyarok, sem a nemzetiségek nem élhettek a vágyott szabadságban. A nemzetiségek legjobbjai már a szabadságharc végén, még inkább 1849 után rádöbentek arra, hogy egy feudális hatalomra támaszkodva népük szabadságát nem vívhatják ki. Nicolae Bălcescu így írt a magyar—román ellentét következményeiről: „...már késő. A végzet beteljesedik. A két nemzet egymást rántotta a sírba.” Soraiból az is kiolvasható, hogy a Duna menti népek szabadságát csak a magyarok, románok, szerbek, szlovákok, németek összefogása hozhatja meg.

Jegyzet helyett: Dolgozatom a szegedi levéltár: anyag alapján készült. Néhány adatom Reizner János munkáiból való. Támaszkodtam I. Tóth Zoltán, Csatári Dániel és Arató Endre alapvető munkáira.